

סימן מג

הדלקת נר חנוכה – בחלון או בפתח הבית?

שאלה:

ביישובנו רוב הבתים הינם צמודי קרקע, ונשאלת השאלה: היכן המקום הראוי להדלקת נרות חנוכה – האם בפתח הבית מבחוץ, כמשתמע מדברי הסוגיה במסכת שבת? או שמא בחלון הפונה לרה"ר, שהרי יש בו פרסומי ניסא גם לרבים וגם לתושבי הבית?

זאת ועוד, בבתי רבים פתח הכניסה נמצא במקום צדדי ביחס לרחוב, ולעומת זאת חלון הזכוכית הנמצא בסלון פונה לרחוב. היכן עדיף להדליק?

תשובה:

א. הדלקה בתוך הבית בשעת הסכנה

כדי לענות על שאלות אלו, ולברר את מהותה של מצוות פרסומי ניסא וגדריה, עלינו לברר את ההלכה ממקורותיה. בגמ' בשבת (דף כ"א ע"ב) מובא: "תנו רבנן: נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעליה מניחה בחלון הסמוכה לרה"ר, ובשעת סכנה מניחה על שולחנו ודיו".

מהברייתא עולה בבירור שעיקר ההדלקה הוא לכיוון רשות הרבים, ורק בשעת הסכנה מדליקים בתוך הבית. אמנם בימינו השתרש המנהג להדליק בתוך הבתים, ואף שלכאורה חלפה סכנת ההדלקה בחוץ.

[ישנן כמה הלכות שבמשך שנים רבות נהגו המון בית ישראל לקיימן שלא כעיקר הדין מפני שעת הדחק, ואעפ"כ הדבר ברור שהשאיפה היא להחזיר עטרה ליושנה. כך לדוגמא לגבי שינה בסוכה, כתב הרמ"א בהלכות סוכה (שו"ע אר"ח סי' תרל"ט ס"ב): "ומה שנוהגין להקל עכשיו בשינה, שאין ישנים בסוכה רק המדקדקין במצוות, י"א משום צינה דיש צער לישון במקומות הקרים", דבריו של הרמ"א התייחסו לקור השורר באירופה בימי הסוכות, וע"כ פשוט שקולת הרמ"א לא שייכת לזמנינו אנו כאן בא"י שהצינה אינה כל כך גדולה, ואינה מונעת מלישון בסוכה. ואכן בימינו חזרה מצוות השינה בסוכה להיות נחלת הרבים ולא רק "המדקקים במצוות".

לעומת זאת לגבי נר חנוכה רק מעטים הם המדליקים כעיקר התקנה, ורוב הציבור ממשיך להדליק בתוך הבית, למרות שחלפה הסכנה, ועל כן נתנו דעתנו לברר מדוע לא כולם נוהגים כעיקר התקנה להדליק נר חנוכה על פתח הבית מבחוץ].

תחילה עלינו לברר מהי ה"סכנה" שבגללה החלו להדליק בתוך הבית.

רש"י כתב (שם ד"ה הסכנה): "שהיה להם לפרסיים חוק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית ע"ז שלהם כדאמרינן בגיטין (דף יז ע"א)". לפי דברי רש"י לא ברור

שה"סכנה" היא סכנת נפשות וכך נאמר בה: "ומצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ, ואם מתיירא מן הגויים מניחה על פתח ביתו מבפנים, ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו". מלשון מגילת תענית משמע שישנן שתי דרגות: "מתיירא מן הגויים" ו"שעת הסכנה", כלומר סכנת הצקה והטרדה וסכנת נפשות. בשעת סכנת הצקה והטרדה לא פטרוהו לגמרי מהדלקה ליד הפתח, אך הקלו עליו להדליק מצדו הפנימי של הפתח; ובשעת סכנת נפשות פטרוהו לגמרי מהדלקה ליד הפתח והתירו להדליק על השולחן (כדי שגם אם יחפשו בביתו יראה הנר כחלק מתאורת הבית הרגילה).

[לפי המאירי, שמדובר בשעת שמד על כל המצוות, ברור למה בהדלקה בתוך הבית אין סכנת נפשות, כי ניתן לתרץ שמדובר בתאורה ביתית, אבל התוס' שפירשו שלא מדובר בשעת שמד כללית אלא על גזירה לשבת בחושך בתוך הבתים ביום אידם נדחקו לפרש שאין רגילות לחפש בבתים, כי גם הדלקת נר לתאורה ביתית היא סכנה].

ב. מתי החל המנהג להדליק בבתים באופן קבוע?

הטור (או"ח סי' תרע"א) הביא בשם ספר 'התרומה', שבימינו שמדליקים בפנים ועיקר הפרסומי ניסא הוא ליושבי הבית, גם מי שיש בביתו ב' פתחים אינו חייב להדליק אלא נר אחד, ואין כאן חשש של מראית עין. אך בספר התרומה לא כתוב היכן מדליקים בתוך הבית. לעומת זאת ב'דרכי משה' (שם ס"ק ט')

כיצד ההדלקה בתוך הבית פותרת את הבעיה של הסכנה? על כך ענו התוס' (שם ד"ה ובשעת): "דאין רגילות כ"כ לחפש בבתים".

אמנם הריטב"א (שם ד"ה ובשעת סכנה) אינו מקבל תירוץ זה, שהרי אם יש סכנה בכך, אין צריך לסמוך על כך שלא יחפשו בבית שהרי מצוות נר חנוכה אינה מג' המצוות החמורות שעליהם נאמר "יהרג ואל יעבור"! לכן פירש הריטב"א שמדובר בסכנת צער או איבה (כמו שהיה בצרפת) והחידוש הוא שמכיוון שלא מדובר על גזרת שמד המכוונת כלפי היהודים, אלא בחוק המכוון גם כלפי הנוכרים המקומיים, אין זה נחשב לשעת השמד (וגם בשעת השמד, כתב הר"ן שאין חובה למסור את הנפש על קיום מצוות עשה).

אמנם את דברי רש"י ניתן לבאר שלא כדברי הריטב"א, אלא מדובר בסכנת נפשות ממש, וחידוש הגמרא הוא שגם בהדלקה בתוך הבית גם ניתן לצאת ידי חובת הדלקת נר חנוכה, ואף שאין שם פירסומי ניסא כדבעי (ואינו דומה לבונה סוכה בתוך הבית). אמנם בהדלקה בתוך הבית אין סכנה כלל, כי בפועל הגויים אינם באים לחפש בבתים.

וכך משמע מהמאירי (שבת דף כ"א ע"ב) שפירש שהסכנה היא סכנת נפשות, כשגזרה המלכות שמד שלא לקיים מצוות כלל, ולכאורה הייתה צריכה להיות חובה למסור את הנפש, והחידוש של הגמ' הוא שאעפ"כ אין חובה למסור את הנפש ולהדליק בחוץ, מכיוון שגם בהדלקה בפנים מתקיימת המצווה. גם ממגילת תענית (חודש כסלו) משמע

היה עומק, כעין מבואה, ובשעה שלא הייתה סכנה גמורה ורק חששו מפני גויים שיכבו את הנר העתיקו את מקום ההדלקה מפתח החצר לפתח הבית, אך עם זאת דאגו שהוא יישאר במקום הניכר לעוברים ושבים (לכה"פ מבני החצר).

אמנם מדברי הד"מ (שם) נראה שבזמן שאין מדליקים מבחוץ בטל הטעם להדליק ליד הפתח, וכך כתב: "אבל בזמן הזה שמדליקין בבית החורף דהיינו בפנים ממש וידוע ששם ליכא היכרא לעוברים ושבים כלל, אפילו אם יש לבית הרבה פתחים, אין צריך להדליק רק באחד, וכן הוא המנהג. ונראה דמטעם זה אין נזהרין גם כן להדליק בטפח הסמוך לפתח, דמה לי סמוך לפתח או רחוק ממנה, מאחר שאין שם היכרא רק לבני אדם שהם בחדר שמדליקין שם והם יודעין דלשם חנוכה נדלק שם. כן נראה לי".

הרמ"א מתאר מציאות שבה מדליקים בבית החורף, כלומר במרכז הבית, במקום החם ביותר ששם מתקבצים בני הבית. הרמ"א מדגיש בהקדמת דבריו: "אבל בזמן הזה... דהיינו בפנים ממש". כלומר, הרמ"א אינו חולק על רבנו ירוחם שכתב שמן הראוי להשאיר את הנר על פתח הבית, לכה"פ בצידו הפנימי, אלא הוא מתאר מציאות שונה – שבה גבר החשש להדליק במקום הניכר לעוברים ולשבים, ואפילו במקום הניכר רק לבני החצר קיים חשש להדליק, וכנראה שהיו להם גם בתוך החצר שכנים גויים, ולכן החלו להדליק בבית החורף. וכאן פשוט לרמ"א שבטל העניין להדליק על פתח הבית, שמכיוון שאינו ניכר לעוברים ולשבים

הביא בשם רבנו ירוחם (תולדות אדם וחוה, נתיב ט' חלק א') וז"ל: "ועתה נהגו להדליק מבפנים לפתח הסמוך לרה"ר, ויש שנוהגים להדליק מבפנים לפתח הסמוך לחצר משום דשכיחי גוים וגנבים. ועוד דאין רגילין לקבוע מזווה בפתח הפתוח לרשות הרבים משום גוים שיטלו אותה, ויש מזווה לפתח הפתוח לחצר ויהיה מזווה בימין ונר חנוכה בשמאל. ולזה איכא היכרא לעוברים ושבים אע"ג דמדליקין בפנים".

מדברי רבנו ירוחם למדנו שאף שמעיקר הדין היה צריך להניח את הנרות בפתח החצר מבחוץ (כפי שמורים תוס' בשבת דף כ"א ע"ב ד"ה מצוה) עתה נהגו להניח בפתח החצר בצד הפנימי הפונה לחצר, ויש שנוהגים להדליק על פתח הבית, משום שבפתח החצר (אפילו מבפנים) יש סכנה של גנבת הנרות. רבנו ירוחם מוסיף טעם נוסף, שאף אם נאמר שאין לחשוש לגנבת הנרות (משום שאינם יקרי ערך), מ"מ מכיוון שעל פתח החצר לא נוהגים כיום להניח מזווה מחשש לביזויה ע"י הגויים והגנבים, לכן גם את נרות החנוכה אין להעמיד על פתח החצר, כדי לקיים את דין הגמרא (שבת דף כ"ב ע"א) להדליק את הנרות ממול המזווה כדי שהנכנס לבית יהיה מוקף במצוות.

מקום ההדלקה המתואר בדברי רבנו ירוחם הוא בפתח הבית, במקום השמור מן הגנבים, אך מאידך – הוא ניכר לעוברים ולשבים. לפי זה נראה שהמושג "מבפנים לפתח הסמוך לחצר" (או "פתח הבית מבפנים") משמעותו היא חציו הפנימי של עובי הפתח, שכן לפתחיהם

המשתנים בכל דור, ואיננה תקנה חדשה להדליק מבפנים. לכן צריך עיון מדוע השתרש המנהג להדליק מבפנים גם במקום שאין סכנה בהדלקה מבחוץ, ומדוע לא חוזר המנהג לתקנה המקורית – להדליק על פתח החצר מבחוץ? וכך שואל גם ה"אור זרוע" (בסי' שכ"ג): "והאידינא דליכא סכנה, לא ידענא מאי טעמא אין אנו מדליקין בחצרות".

וכן משמע מבעל העיטור (עמ' קי"ד ע"ב) שכתב: "ובשעת הסכנה מניחו על שולחנו ודיו, ואחר שנהגו על הסכנה נהגו, ומי שיכול להניחה מבחוץ מניחה מבחוץ ואם לאו על פתחו", משמע שאם כבר אין חשש לסכנה יש להדליק בחוץ, ולכן מקשה מדוע לא חזרו לתקנה המקורית להניח על פתח ביתו מבחוץ, ומנסה לתרץ שמא כיון שנהגו נהגו, ולא חזרו לתקנה הראשונה. אך הוא בעצמו חש שזה דוחק ולכן סיים "ומי שיכול להניחה מבחוץ מניחה מבחוץ", וכל מקום לפי המציאות שלו.

וכן כתב שם ב"פתח הדביר" על בעל העיטור (שם אות ה'): "ר"ל, דאף שנהגו עכשיו על השולחן, מ"מ מצווה על כל מי שיכול שיניחנו מבחוץ ואם לאו לכה"פ שיניחנו על פתחו מבפנים".

לכאורה ניתן היה לתרץ ולומר שמכיוון שבמהלך הדורות נתהוותה סכנה להדליק מבחוץ, תקנו בי"ד להדליק מבפנים, ומש"כ "ואחר שנהגו על הסכנה נהגו" הכוונה היא שאין בכוח בי"ד חדש לבטל תקנה זו. אך אין לומר כן, שהרי כבר בתקנה הראשונה המובאת בגמ' מופיע פתרון לשעת סכנה, משמע שזה חלק

כלל, בוודאי בטל עניין פתח הבית (מדבריו נראה שהטעם "שיהא מוקף במצוות" אינו חשוב כשלעצמו).

(ואכן הרמ"א הביא את הנוהגים שלא להניח מזוזה בפתח בתייהם מפני הגויים ביו"ד סי' רפ"ו ס"א, ועיין שם בש"ך ס"ק ו' ו'ז', ועפ"ז מובן מדוע אף נר חנוכה לא היו מעיזים לשים שם, ולכן העתיקו גם את מקום הדלקת נר חנוכה אל בית החורף).

אמנם בד"מ (שם ס"ק ד') כתב הרמ"א בשם המהרי"ל ובשם 'תרומת הדשן', דאף בזמנם שהדליקו בתוך הבית, מ"מ נזהרו להדליק בטפח הסמוך לפתח משמאל אם יש לפתח מזוזה, ואם אין לה ידליק מימין. ולפי מה שהבאנו לעיל בשם מגילת תענית (שם) הרי זה מפורש: "ואם מתירא מן הגוים – מניחה על פתח ביתו מבפנים". ונראה שהרמ"א לא ראה את הגירסה הנ"ל (המדויקת) במגילת תענית, ואילו הייתה לפניו היה מחמיר בכך מעיקר הדין, ולא היה מחמיר בזה רק על המדקדקים, כפי שכתב בשו"ע סי' תרע"א ס"ז. על כל פנים גם ממגילת תענית עולה שהייתה הדרגה ברמות הסכנה ובתקנות חז"ל שבגללן: בתחילה הייתה סכנה רק להדליק על פתח החצר מבחוץ, ומפני סכנה זו לא היה צורך לעקור את התקנה ולבטל את ההדלקה בפתח הבית. ורק כשגברה הסכנה ולא הייתה אפשרות להדליק בפתח הבית אפילו במקום שניכר קצת – נאלצו להתיר להדליק על השולחן במרכז הבית.

ג. החזרת המנהג לקדמותו

לאור האמור לעיל אנו למדים שהמנהג להדליק מבפנים נוצר בגלל התנאים

את שאלת ה"אור זרוע", מדוע לא חוזרת התקנה למקורה, עורר בעל ערוה"ש (בסי' תרע"א סעי' כ"ד) ומתרץ באופן חדש: "והנה עתה אין אנו מדליקין בחוץ ואף שאין סכנה אצלנו... מ"מ כמעט הוא מהנמנעות, מפני שבכל המדינות שלנו ימי החנוכה הם ימי סגרור גשם ושלג ורוחות חזקים, וא"א להניחם בחוץ אם לא להסגירם בזכוכית". ומדוע אינו חייב להניח את הנרות בתוך כלי זכוכית? על כך מתרץ ערוה"ש שלושה תירוצים: א. "וכולי האי לא הטרחהו רבנן"; ב. "ועוד דבזה לא יהיה היכר למצווה כל כך"; ג. וגם לא בכל המקומות יניחו לעשות כך". לתירוצו הראשון של 'ערוך השולחן' מצאתי יסוד בדברי הריטב"א החדשים על מסכת שבת (דף כ"א ע"ב) [שיצא לראשונה בהוצאת מוסד הרב קוק, ולא ראה אור בזמנו של ערוה"ש], על הגמרא שאמרה "בשעת הסכנה מניחה על שולחנו". וכך כתב הריטב"א: "לא סוף דבר סכנת נפשות, דא"כ פשיטא דעל מצוות עשה לא יהרג... אלא אפילו סכנת צער או איבה כמו בצרפת... ולפיכך היה אומר מורי הרב ז"ל שעושה רוח (כלומר: שכשנושבת רוח) שאי אפשר להדליקה בחוץ, מדליקה בפנים בביתו". תירוצו של ערוה"ש שתנאי מזג האוויר הם יסוד המנהג להמשיך ולהדליק מבפנים כבשעת הסכנה - צריכים עיון: הרי גם בארץ ישראל שבה נתקנה התקנה להדליק נרות חנוכה בפתח הבית מבחוץ ימי החנוכה הם ימי חורף סוערים, ואעפ"כ לא נמנעו חכמים מלתקן את עיקר חובת ההדלקה על פתח החצר מבחוץ! ואף

מהתקנה הראשונה ולא תקנה חדשה, ועל כן בזמנים שבהם סר החשש מפני גויים חוזרת התקנה למקורה. לכן מש"כ העיטור - "ומי שיכול להניחה מבחוץ מניחה מבחוץ" - זהו עיקר הדין ולא חומרא. ואכן השו"ע (בסי' תרע"א ס"ה) כתב: "נר חנוכה מניחו על פתח הסמוך לרשות הרבים מבחוץ. אם הבית פתוח לרשות הרבים, מניחו על פתחו, ואם יש חצר לפני הבית, מניחו על פתח החצר... ובשעת הסכנה שאינו רשאי לקיים המצווה מניחו על שולחנו ודיו". ולא הזכיר שכיום לא נוהג דין זה להדליק מבחוץ (כפי שכותב לדוגמא בחו"מ סי' ת"ט ס"א) משמע שכן נהגו במקומו. וכן משמע בשו"ע (או"ח סי' תרע"א ס"ח) שפסק לגבי חצר שיש לה ב' פתחים שיש להדליק בשניהם משום מראית עין, וכן פסק לגבי אכסנאי שאוכל במקום אחד וישן במקום אחר (בסי' תרע"ז ס"א) - משמע שהמנהג הוא להדליק בפתח הבית מבחוץ, ולכן נוהג בו גם דין מראית עין. אמנם הרמ"א (שם ס"ז) חלק על השו"ע וכתב שכיום שמדליקין בפנים ממש, אין נוהג דין מראית עין. וצריך בירור האם דברי הרמ"א נאמרו מפני המציאות שבזמנו - שעדיין לא פסקה הסכנה; או שמא זוהי דעתו העקרונית שאע"פ שכבר פסקה הסכנה, כיון שנהגו נהגו? ומדבריו בהלכות מזוזה (יו"ד סימן רפ"ו ס"א, ט"ז ס"ק ג', וש"ך ס"ק ו') שמחמת הסכנה לא קבעו מזוזה בפתחי חצרות והעיר שגרו בהם גם גויים, משמע שגם בזמנו היו גויים מציקים, ואם כן מסתבר שגם דבריו לגבי הדלקת הנר נאמרו מתוך מציאות זו.

היא שמכיוון שלא בכל המקומות יכולים לנהוג כן, קבעו דין אחד לכולם שידליקו בפנים. [ערוך השולחן קובע בראשית דבריו שאין בימינו סכנה, ולכן נראה שתירוצו השלישי שאף שאין בכך סכנה, הגויים לא יניחו לעשות כך (מפני חוקי עזר עירוניים וכדו' שאסור להניח חנוכייה ברה"ר)].

אמנם כל זה ניחא בגלות. אך כיום שזכינו בחסדי ד' שעם ישראל חזר לארצו, ובעזרתו יתברך נשבר עול הגויים מעל צווארנו, ואין כאן גויים ומציקים למיניהם אשר לא מניחים אותנו להדליק הנרות בפתח הבית מבחוץ, נראה שאין טעם מדוע לא לחזור לתקנה המקורית, כפי שפסק השו"ע וכנ"ל.

זאת ועוד, בשו"ת 'שאילת יעב"ץ' (סי' קמ"ט) השיב לשואל האם מותר להדליק נר חנוכה בתוך דפנות זכוכית וזה לשונו: "וקרוב אני לומר, כמעט חובה היא לתקן כלי כזה לנר חנוכה, כדי שיהא שמור מהרוח, דהא קיי"ל אם העמידה במקום רוח וכבתה זקוק לה כמ"ש ז"ל, ולזאת תמהתי מנעורי, שהרי בימי חכמי התלמוד היו מניחים אותו על פתח החצר מבחוץ כמצותו, והרי הוא מגולה לאוויר השמים במקום שהרוח שולט, וא"א שידלוק כשיעור מצותו, אם לא בדרך אפשרי רחוק, והיאך יצאו בזה אם לא שהעמידו שומר רוח וכו' על כן אני אומר שהמדליק בפנסין מוקפין מחיצות זכות ואספקלריא המאירה דרך דפנותיה, דשפיר מיקרי נאותין לאורו כה"ג".

בהמשך דבריו מביא היעב"ץ ראיה מהגמרא בשבת (כ"ג ע"א), שדנה

שהקור הארצישראלי אינו דומה לקור השורר בנובר הדוק עירו של ערוה"ש, מ"מ אנן סהדי שגם בא"י אי אפשר להדליק נר חנוכה בחוץ אלא בתוך עששית, ואם כן מוכח שזו הייתה התקנה מלכתחילה! ואף השו"ע שחי בארץ וכתב את ספרו בצפת שבגליל (שלו רוב ימי החנוכה שם הם ימי חורף ורוחות) כתב: "נר חנוכה מניחו על פתח הסמוך לרה"ר מבחוץ" (שו"ע או"ח סי' תרע"א ס"ה), ולא כתב שלא ניתן כיום להדליק בחוץ!

אמנם את דברי הריטב"א ניתן ליישב ולומר שבזמן שהרוח נושבת אכן צריך להדליק במתקן הראוי לעמוד בפני הרוחות והגשמים בפתח ביתו מבחוץ, ורק במקרה שמתקן כזה אינו מצוי ואין אפשרות להדליק בחוץ רשאי להדליק בפנים, והחידוש הוא שגם אז לא פוקעת חובת ההדלקה, אלא חובה להדליק מבפנים, בברכה, כמו בשעת הסכנה. אך דברי ערוה"ש שהשתמש בסברה זו כדי לומר שאין חובה כלל להדליק בחוץ מפני ש"כולי האי לא אטרחהו רבנן" – צריכים עיון, שהרי ברור שזאת הייתה התקנה מלכתחילה, ואם כן בוודאי הטריחהו לשים את הנרות בעששית.

כמו כן את תירוצו השני של ערוה"ש קשה להלום, שהרי כתב: "דבזה לא יהיה היכר למצווה כל כך", ואדרבה, נרות המונחים בחוץ סמוך לפתח ביתו, אפילו בתוך עששית, אינם דבר הנמצא ביום יום, ואין לך היכר גדול מזה (ובוודאי שהם ניכרים יותר מנרות המונחים בתוך ביתו!).

אכן תירוצו השלישי: "שלא בכל המקומות יניחו לעשות כן", מובן, וכוונתו

ומשמע מדבריו, שבימינו שניתן להדליק בחוץ כעיקר הדין, כן הטריחוהו להדליק נר בעששית, ובוודאי שיש בכך הידור מצווה.

**ד. האם חלון הפונה לרה"ר
עדיף מפתח ביתו מבחוץ?**

מן הדברים לעיל נמצא שבימינו, בארץ ישראל, שהעששיות מצויות, אין טעם המניח את הדעת מדוע לא להדליק נר חנוכה בפתח הבית מבחוץ.

אמנם יש שרוצים לטעון שהעיקר בהדלקת נרות חנוכה זהו פרסום הנס, וכיום שלכולם ישנם חלונות מזכוכית, ובחלק גדול מהמקרים חלונות אלו פונים לרשות הרבים ונראים מרה"ר טוב יותר מאשר פתח הבית, ע"כ עדיף להדליק בתוך הבית בחלון הפונה לרה"ר, ובכך מרוויחים פרסומי ניסא גדול יותר, שאף בני הבית נהנים מפרסום הנס בתוך ביתם.

ואמנם אין חולק על חשיבותה של מצוות 'פרסומי ניסא', עד כדי כך שדוחה אפילו מצווה תדירה, ולכן אם לאדם יש כסף מועט המספיק לנר חנוכה או לייץ לקידוש – נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא (כדאיתא בשבת דף כ"ג ע"ב), אעפ"כ אין הפרסומי ניסא הדבר העיקרי, וכמה הוכחות לדבר:

א. אף שמבחינת פרסומי ניסא המקום המתאים ביותר הוא בית הכנסת, שבו מתכנסים כל הציבור לתפילה, ולא זו בלבד אלא שבית הכנסת קרוי "מקדש מעט" ונס החנוכה אירע במקדש, אעפ"כ בגמ' לא מצינו שמצווה להדליק בביהכ"נ אלא רק בפתח ביתו, למרות שהפרסום

בעששית שהיתה דולקת מע"ש עד מוצ"ש, האם ניתן לצאת בה י"ח נר חנוכה במוצ"ש, ומשמע שבזמן הגמרא הדליקו נר חנוכה בעששית, דהיינו בתוך זכוכית.

אמנם בזמנו של היעב"ץ בלאו הכי הדליקו נר חנוכה בתוך הבית בגלל "גויים ומציקים", אך כנראה שגם בתוך בתיהם היו מעט רוחות (בגלל חלונות לא אטומים) כפי שמוכח בדבריו, ולכן הסיק: "טוב ויפה הדבר בעיני" (להדליק בתוך זכוכית), אלא שמסתייג ואינו מחייב זאת "לפי שלא ראיתי לרבנן קשישי דעבדו הכי אינני גוזר ואומר שיהא חיוב בהחלט", אמנם להכריח לעשות זאת אף בתוך הבית לא רצה "דאין זה ראה, כיוון שאנו מדליקין בפנים ויכול לדלוק בטוב אם נזהרין מלהתקרב אליו ולעבור דרך עליו במהירות ומרוצה לגרום לכיבוי, וגם טורח רב יש בדבר והוצאה מרובה להמציא כלי חדש כזה, לכן לא חשו לטרוח אחריו כל כך".

מפורש בדבריו, שהסיבה שרבנן קשישי לא חששו להדליק בתוך זכוכית, היא מפני שבלא"ה מנהג בני דורו היה להדליק בתוך הבית, ובד"כ בתוך הבית הנר שמור ומוגן מפני רוחות, ולכן בהדלקה בבית לא הטריחו כולי האי, אך אין להסיק מזה על הדלקה בחוץ בזמן שניתן לעשות זאת.

ואפילו על הדלקה בתוך הבית הסיק היעב"ץ: "אמנם אם נוכל לו בקלות יראה שנכון לעשות כן (להדליק בתוך זכוכית) אפילו בבית [כין כמה פעמים שגורמין לו כיבוי ומהיות טוב וכו' ואי"ה ואוכל להמציאו בטוב אראה לעשותו כך בלי נדר".

למדנו שיותר היה חשוב לרש"י ההיכר של פתח הבית, גם במחיר של פרסום מועט יותר.

ד. בגמרא (שם) מובא: "ת"ר: נר חנוכה, מצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ, אם היה דר בעליה מניחה בחלון הסמוכה לרה"ר, ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו". משמע שהאפשרות להניח בחלון נאמרה רק לדר בעלייה, שאין לו כלל פתח הפונה לרשות הרבים (כי הפתח שלו הוא לכיוון הבית), ולא לדר בקומת הקרקע, ואף אם חלונו ניכר יותר לבני רשות הרבים, ואעפ"כ לא מצאנו אופציה להדליק בפתח החלון או הפתח הבית מבחוץ בלבד.

והסיבה שבגללה הדר בעלייה אינו מניח גם הוא בפתח הבית שבחצר, לשיטת רש"י (שלכתחילה מדליקים בפתח הבית שבחצר) היא מפני "שאיין לו מקום בחצרו להניחה שם". כלומר: שאין לו רשות בתשמישי החצר, או לא ניכר בהדלקה זו שהנר שייך לבעל העלייה ויסברו שהוא של אחד מדיירי הבית].

אמנם, כאשר אין פרסומי ניסא כלל ויתרו חכמים על הצורך בפתח הבית והעדיפו הדלקה שיש בה פרסומי ניסא, ולכן בעל העלייה אינו מדליק בפתח העלייה הפונה אל הבית ולא למטה, (וכן אינו מדליק בפתח הבית למטה בזמן שאין ניכר שהנר שייך לו), אלא מדליק בחלון הפונה לרה"ר. אך בפתח הבית מבחוץ, שיש בו קצת פרסומי ניסא, לעומת חלון בבית שיש בו יותר פרסומי ניסא – העדיפו חכמים את פתח הבית עם מעט פרסום הגדול, מאשר פרסום הנס הגדול ללא פתח. ולכן כותבת

שבו הוא מועט. והמנהג להדליק בביהכ"נ זהו מנהג מאוחר שהביאו הריב"ש (סי' קיא) כתוצאה מכך שלא יכלו להדליק בפתח הבית מבחוץ, וכמעט שנשתכחה מצוות פרסום הנס, לכן הנהיג הריב"ש להדליק בביהכ"נ לצורך פרסום הנס [והברכה על ההדלקה בבית הכנסת היא מפני שנוהגים לברך גם על מנהג, אך אין יוצאים בהדלקה זו ידי חובה, וצריך להדליק שוב בביתו בברכה]. מכאן מוכח שעיקר מקום ההדלקה אינו נקבע לפי כמות פרסום הנס שבאותו מקום.

ב. התקנה להדליק על פתח הבית קשורה דווקא למשמעות שיש ב"נר איש וביתו" ולכן מי שנאנס ואינו נמצא בביתו אינו יכול להדליק בשוק, אע"פ שהוא הומה מאדם ויש בכך פרסומי ניסא (כשם שמי שלא הצליח להשיג אתרוג לא יוכל לקיים המצווה בג' מינים). ואלמלא שתקנו חז"ל שבשעת הסכנה מדליקים בתוך הבית לא ניתן היה לעשות זאת. אמנם חז"ל העדיפו את קיום המצווה אע"פ שאין בה פרסומי ניסא, מפני שפרסומי ניסא הוא טעם משני ואינו עיקר התקנה.

ג. בגמ' (שם) מובא: "תנו רבנן נר חנוכה מצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ", וכתב רש"י (שם ד"ה מבחוץ): "משום פרסומי ניסא, ולא ברה"ר אלא בחצרו, שבתיהן היו פתוחין לחצר". רואים אנו מרש"י, שלמרות שבפתח החצר הפונה לרה"ר הפרסום הוא גדול יותר מאשר בפתח ביתו הפונה לחצר, שבו יש פרסומי ניסא רק לבני החצר, למרות זאת הצריך רש"י (שלא כתוס' שם ד"ה "מצווה") להניח את הנר בפתח ביתו בחצר. מכאן

אך בימינו בארץ ישראל, שכבר אפשר להדליק בחוץ ללא חשש, חוזר הדין המקורי כפי שפסק השו"ע (או"ח סי' תרע"א ס"ה) להדליק על פתח הסמוך לרה"ר מבחוץ גם אם פרסומו פחות מאשר בחלון.

ה. מדוע תקנו להדליק נר חנוכה על פתח הבית?

אלא שהיא גופא קשיא: אם אכן פרסומי ניסא הוא עניין גדול בנר חנוכה, א"כ מדוע העדיפו חז"ל הדלקת נר חנוכה על פתח ביתו מבחוץ, אף אם פרסומו פחות מאשר חלון הפונה לרה"ר?

ונראה לומר שלפתח הבית ישנה חשיבות מרכזית בנוגע למהותם של ימי החנוכה. במדרש 'מעשה חנוכה' (כ"י מינכן; נדפס ב'אוצר טוב' ח"א 039, וב'בתי מדרש' ח"ה) מובא: "אמרו (היוונים): בואו ונחדש עליהם גזירות עד שיבעטו בא-להיהם ויאמינו בעבודה זרה שלנו. עמדו וגזרו כל בן ישראל שעושה לו בריח או מסגור לפתחו ידקר בחרב, וכל כך למה? כדי שלא יהיה לישראל כבוד ולא רשות. שכל בית שאין לו דלת אין לו כבוד ולא צניעות וכל הרוצה ליכנס נכנס בין ביום ובין בלילה. כיוון שראו ישראל כך עמדו וביטלו כל דלתות בתיהם ולא היו יכולים לא לאכול ולא לשתות ולא לשמש מטותיהם, בשביל גנבין ולסטין ופריצי יוונים".

גרסה שונה מעט לגזירת היוונים בנוגע לדלתות הבית מופיעה ב'יצירות' לשבת חנוכה בפיוט של ר' מנחם בן מכיר (בסידור תפילה נוסח אשכנז). לפי גרסה

הגמ' ש"נר חנוכה מצוה להניחו על פתח ביתו מבחוץ" ולא הוסיפה שאם בחלון יש פרסום גדול יותר - ידליק בחלון.

ועיין באג"מ (או"ח ח"ד סי' קכ"ה) דכתב שפרסומי ניסא עדיף מסברא שיכנס בין שתי מצוות (מזוזה ונר חנוכה) והוכיח זאת מהמג"א (או"ח סי' תרע"א ס"ק ח'), דכתב על דברי הרמ"א שכתב כיום נוהגים להדליק בתוך הבית: "ומ"מ המנהג להדליק בטפח הסמוך לפתח כמו בימיהם, ואין לשנות" (סי' תרע"א ס"ז), וכתב המג"א (שם): "ונ"ל דאם יש לו חלון הסמוך לרה"ר יניחנו בחלון דבזה ליכא חשש סכנה אם לא במקום דשכיחא היזקא", וכן פסק המשנ"ב (שם ס"ק ל"ח). ולפי דברינו דברי המג"א מוכחים מפשט הגמרא (שכתבה שבעל העלייה מדליק בחלון ולא בפתח העלייה). נותימה על האג"מ שהביא ממרחק לחמו להוכיח זאת מה'לבושי שרד' (שם) על המג"א ולא מהגמרא עצמה].

דברי האג"מ שהעדיף את ההדלקה בחלון על פני הדלקה בפתח ביתו, נאמרו במקום שבלאו הכי מדליקים בתוך הבית, שאם יניח את הנר בפתח הבית מבפנים אין פרסומי ניסא כלל, וכדבריו (שם): "שלכך אף שעיקר בזה"ז הוא ההיכר לבני הבית מאחר שאי אפשר לנו להדליק מבחוץ, מ"מ מה שאפשר לעשות ביותר פרסום ודאי יש לעשות, וכן אני נוהג שאני מדליק בחלון הנראה מבחוץ להעוברים ושבים שם וכן נהג אדוני אבי הגאון זצ"ל והרבה גדולי דורות שלפנינו מהיום שנעשה שא"א להדליק בחוץ וכן הוא הנכון לדניא... וכן יש לכתר"ה להתנהג".

כיוון שראו אחיה כך נתביישו ועמדו עליה להרגה. אמרה להם: שמעו אחיי ודודיי, ומה בשביל שעמדתי לפני צדיקים ערומה בלי שום עבירה הרי אתם מתקנאים בי, ואין אתם מתקנאים למסרני ביד ערל להתעולל בי? באותה שעה נתקנאו אחיה ואמרו: בואו וניקח אחותנו ונוליכנה אצל המלך ונכנסנו עליו ונהרגהו, נטלו עצה ועשה להם הקב"ה תשועה גדולה, ושמעו בת קול מבית קודש הקודשים: "כל ישראל נצחו טליא באנטוכיא".

מקור מדרש זה עתיק יומין, ומופיע במגילת תענית (פ"ו ד"ה בשיבסר ביה): "ובת אחת היתה למתתיהו בן יוחנן הכהן הגדול, וכשהגיע זמנה לינשא בא הקסטרין לטמאה, ולא הניחו אותה, וקנא מתתיהו ובניו וגברה ידם על מלכות יון ונמסרו בידן והרגום". כך מוזכר ב"יצירות" (שם) "יזמו לעשות נבלה ארוסה בטרם תנשא לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה... לעיני הקרואים יעלת חן ראשה פרעה... וכתונת הפסים אשר עליה קרעה... ויחרדו ויקומו כל הקרואים, פצו חזק ונתחזק בעד עמנו ומשפחותינו, פן תחוללנה בנותינו ויתערבו בנו משחיתנו... קפץ יהודה ואחיו במרמה כבאים לחתונו, קרב ולקח אשרה העומדת לפניו לשטנו ויתקעה בבטנו, שדדום ויכום ויכתום ומחניהם החרימו והרגו, שלטו היהודים בשונאיהם אשר אותם בזו", עיי"ש.

הוי אומר, תחילת מרד החשמונאים נגד היוונים החל בגלל הגזירות נגד הצניעות, שקראו תיגר על קדושת הבית היהודי. לאחר ניצחון החשמונאים חכמים רצו לחזק ולפרסם את אותה מידת הצניעות

זו, בתחילה הייתה גזירה של היוונים לחקוק על קרן השור ועל דלתות הבית: "אין לנו חלק בא-לוהי ישראל", וזה גרם ליהודים שלא רצו לכפור בהשי"ת להסיר את דלתות בתיהם ולמכור את שווריהם כדי להימנע מקיום הגזירה. וכפי שמופיע שם בתפילה: "ויצוו חקוק בקרן השור ובבריה אפדני אין לכם חלק בה".

עפ"י דברים אלו ברור מדוע תיקנו חכמים להדליק נר חנוכה דווקא בפתח הבית. היוונים שרצו לעקור שם ד' מישראל הבינו שהשכינה שורה בישראל בשל צניעותם, ושעל ידי עקירת דלתות הבית (כי היה ברור להם שהיהודים לא יכתבו על דלתותיהם שאין להם חלק בא-לוהי ישראל) וביטול גברי הצניעות יוכלו להחדיר אליהם את טומאת יוון.

זאת ועוד – במדרש חנוכה (שם) מופיע שהיוונים אף גזרו על נשות ישראל שלא לטבול במקווה: "עמדו וגזרו כל מי שאשתו הולכת לטבילה ידקר בחרב", וכך גם מופיע ב"יצירות" (שם): "יעצו לבטל טבילות עם בזו ומשוסה". כמו כן, במדרש מסופר על הגזירה נוראית שבגינה החל המרד נגד היוונים (ועד אז היתה התנגדות פסיבית לגזירות) והיא הגזירה שכל בתולה הנישאת תבעל להגמון תחילה: "והיו היוונים מתעללים בבתולות ישראל, ונהגו בדבר הזה שלוש שנים ושמונה חדשים, עד שבא מעשה של בת מתתיהו כהן גדול שנשאת לבן חשמונאי ואליעזר היה שמו. כיון שהגיע יום שמחתה הושיבוה באפריון... וכשישבו לסעוד עמדה חנה... וקרעה פורפירון שלה ועמדה לפני כל ישראל כשהיא מגולה...

”ומ”מ המנהג להדליק בטפח הסמוך לפתח כמו בימיהם, ואין לשנות”. ולפי המגילת תענית אין זה רק מנהג אלא מעיקרא דינא (ובלא”ה דברי הרמ”א סותר עצמו, כפי שהביא בבה”ל שם ד”ה ”ומכל מקום המנהג”).

ואמנם נכון הדבר שאם גר בעלייה ידליק בחלון הסמוך לרה”ר ולא בפתח הבית מבפנים (ואף זה כתוב מפורש במגילת תענית) וכתב ב”לבושי שרד” על המג”א (סי’ תרע”א ס”ק ח’ הובא לעיל) דפרסומי ניסא עדיף מסברא שיכנס בין שתי מצוות, וביאר זאת האג”מ (שם): דפרסומי ניסא הוא מעיקרי הדינים בהנרות וטעם שיכנס בין שתי מצוות אינו שייך להמצווה ולזכרון הנס אלא כשהיה פרסום הנס שווה באיזה צד יניחנו להנר הכריע ההלכתא כר’ שמואל מדיפתי”א. אך עפ”י המקורות לעיל מוכח שאף ההנחה בפתח הבית הרי הוא שייך להמצווה ולזכרון הנס ולכן כשהדליקו בפנים הקפידו המהרי”ל ותה”ד להדליק בפתח ולא במקום אחר. והטעם שיהיה מוקף במצוות אמנם אינו שייך לזכרון הנס אך הוא נטפל לדין שיהא סמוך לפתח וזה כן זכר לזכרון הנס. אלא שמכיוון שפרסום הנס גובר על טעם של פתח הבית, לכן אם יש חלון בביתו עדיף להדליק בחלון. וכפי שהוכחנו לעיל. וצריך לומר שבימי המהרי”ל ותה”ד אף חששו להניח בחלון מפני מציקים גויים וכדו’, וכשאפשרות זו נשללה הצריכו להדליק בפתח ביתו מבפנים כמגילת תענית ולא להניח על שולחנו. (ומסתבר שאם הרמ”א היה רואה את המגילת תענית היה פוסק כן לדינא ולא רק למנהגא).

של ישראל שאותה ניסו היוונים להחליש. פתח הבית, סמל צניעות המשפחה היהודית, הוא המקום שאותו רצו לפרוץ אויבנו, ושם אנו מציבים את נרות החנוכה – נר איש וביתו”. אנו מעמידים את הנרות בחוץ כדי לפרסם לכול שאת קדושת ישראל וצניעותם לא יוכלו אומות העולם לבטל לעולם (ודברים אלו רמוזים ברש”י שבת כ”ג ע”א, ד”ה ”היו באותו הנס”).

ו. האם יש עניין להדליק בפתח ביתו מבפנים כשאין אפשרות מבחוץ?

לפי דברינו, מובן מדוע יש עניין להדליק בפתח ביתו, וזהו חלק מזיכרון הנס לזכור את הגזירה של הדלתות, אף שאין פרסום הנס (בגלות, כשלא יכולים להדליק בחוץ) וכפי שכתב ה”דרכי משה” בשם המהרי”ל (סי’ תרע”א ס”ק ד’): ”וכתב במהרי”ל שהיה נזהר להניחה בטפח הסמוך לפתח אף על גב דהאידינא מדליקין בפנים וכן כתב מהרא”י ב”תרומת הדשן” סי’ קו דאף בזמן הזה (שמדליקין בפנים) ידליק בטפח הסמוך לפתח”.

וכן הוא מפורש במגילת תענית (כסליו): ”ומצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ... ואם מתירא מן הגויים – מניחה על פתח ביתו מבפנים”. ולולי דמסתפינא נראה לומר שאם הרמ”א היה רואה את הגירסא המתוקנת במגילת תענית לא היה כותב (בסי’ תרע”א ס”ז): ”ומיהו בזה”ז, שכולנו מדליקין בפנים ואין היכר לבני ר”ה כלל, אין לחוש כל כך אם אין מדליקין בטפח הסמוך לפתח” דאכן יש ענין להדליק דווקא בפתח וכפי שכתב בהמשך (שם):

בעניין זה הרצי"ה קוק זצ"ל בשיחות הרצי"ה למועדים, ח"א עמ' 149 ואילך), וכיום שאנו זוכים ב"ה לקיימו שוב בא"י – ראוי לקיים את מצוות ההדלקה זכר לנס בדרך השלמה והמהודרת ביותר, כי שלמות התורה היא בארץ ישראל, "ואין תורה כתורת ארץ ישראל". (ספרי עקב לז).

(אחרי כותבי זאת מצאתי שאף מו"ר מרן הגר"א שפירא זצ"ל, הרב הראשי לישראל, פסק שלאדם שיש דירת צמודת קרקע, ידליק בפתח הבית מבחוץ (ורק לבעלי הקומות שאינן צמודות לקרקע פסק שעדיף להדליק בחלון). ואף לבחורי הישיבה הדרים בפנימייה הורה להדליק בפתח חדרם מבחוץ. כמו כן כתב הגר"א שפירא שבימינו יש לחשוש לדין מראית עין בבית שיש לו ב' פתחים, ומשמע שפסק כהשו"ע שכיום חזר הדין לקדמותו ודלא כהרמ"א, וכן"ל. (דבריו הובאו בספר 'מקראי קודש' לר"מ הררי שליט"א בעמ' קל"א סעיף 3 וסוף סעיף ז').

אכן הגר"א שפירא מעיד שעל פי זיכרונו מזמן ילדותו (בעיר העתיקה) גם בירושלים הדליקו בבית ולא בחוץ, אך כתב זאת מפני שלא הייתה אפשרות להדליק בחוץ. ומשמע שכשמתאפשר הדבר – חוזר הדין לקדמותו להדליק בחוץ, ועל כן ראוי להחזיר עטרה ליושנה.

ועלפ"ז מובן מדוע מצוות נר חנוכה היא דווקא בבית, ולא בבית הכנסת,

ז. מסקנה

מכל הנ"ל מוכח שכיום בא"י, שבחסדי ד' הוסר עול הגויים מעל צווארנו ויש באפשרותנו להדליק בפתח הבית מבחוץ בתוך זכויות (אקווריום), יש לחזור למנהג המקורי כפי שמופיע בגמרא כפי שפסק השו"ע וכפי שהוכחנו מהעיטור ומה'שאלת יעב"ץ', וכפי ששמע מה'אגרות משה'.

וכן כתב רבה של ירושלים, הגאון הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, בספרו 'מקראי קודש' (חנוכה עמ' לד, סי' טז) שכתב: "ומכאן המנהג בירושלים להדר ולהדליק בחוץ בעשית זכויות סגורה", ובדברינו חיזקנו את מנהג ירושלים. ובפרט בימי החנוכה שבהם אנו מציינים את הסרת עול שעבוד הגויים מעל צווארנו, וכפי שכתב הרמב"ם (הל' חנוכה פ"ג ה"א): "וגברו בני חשמונאי... והושיעו ישראל מידם... וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה", ראוי להחזיר עטרה ליושנה ולקיים את המצווה לזכר אותו הנס כדינא דגמ', ללא מורא הגויים. ומכיוון שחנוכה זהו "הנס האחרון" שנעשה בא"י ולכן אומרים בו הלל (משא"כ בפורים שהוא נס דחול', כמובא בגמ' מגילה יד ע"א, והרחיב